

**ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍ JOQARÍ HÁM ORTA
ARNAWLÍ BILIMLENDIRIW MINISTRLIGI**

**ÁJINIYAZ ATÍNDAGÍ NÓKIS MÁMLEKETLIK
PEDAGOGIKALÍQ INSTITUTÍ**

ILIM hám JÁMIYET

Ilimiy-metodikaliq jurnal

**Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat
pedagogika instituti**

FAN va JAMIYAT

Ilmiy-uslubiy jurnal

**Нукусский государственный педагогический
институт имени Ажинияза**

НАУКА и ОБЩЕСТВО

Научно-методический журнал

**Nukus State Pedagogical Institute
named after Ajiniyaz**

SCIENCE and SOCIETY

Scientific-methodical journal

№1

2018

ГЕОГРАФИЯ САБАҚЛАРЫНДА МАШҚАЛАЛЫ ОҚЫТЫҒЫДЫҢ ҚОЛЛАНЫЛЫҒЫ

Р.Т.Гаипова - педагогика илимдерінің кандидаты, доцент

Б.Тұраев, А.Шәрибаев, А.Орынбаева - географияны оқыту методикасы тәлім бағдарының студенттері Әжинияз атындағы Нөкіс мәмлкетлик педагогикалық институты

Таянч сұзлар: география, метод, усул, билим, күникма, малака, педагогик технология, инновация, муаммо, муаммоли таълим, самарадорлик.

Ключевые слова: география, метод, приём, навыки, квалификация, педагогические технологии, инновация, проблема, проблемное обучение, результативность.

Key words: geography, method, technigue, skills, qualification, pedagogical technologies, innovation, problem, problem-based learning, results.

Жоқары билимлі хэм интеллектуаллығы раўажланған әуладты тәрбиялау турақлы раўажландырыу хэм модернизациялаудың ең әхмийетли шәрти. Бүгинги күнге келип пүткил дүньяда билимлендириу системасын түптен өзгертиу процеси өтпекте. Себеби, ХХІ әсирди интеллектуаллық әсири хәзирги тәлим системасы ушын оқытушының үйреткени менен шекленип қалатуғын оқышыларды таярлау мақсет болмай қалды. Тийкарынан, оқышылар санасын раўажландырыуға бағдарланған бундай тәлим бағдарлары дәуир талабына жуап берип қалмайды. Себеби, хәр қандай күшли сана хэм шексиз дүньяда барлық хәдийселердиң барлығын қамтып ала алмайды. Буның үстине сана жәрдеминде өзлестирилген билимлер тек стандарт жағдайларда ғана пайдаланыуға мөлшерленген болады. Соның ушын жас әуладты өз бетинше изленетуғын ең қолайлы хэм еркин пикирин айта алатуғын, ой - өриси кең, орынлы пикир қабыл ете алатуғын етип тәрбиялау күн тәртибиниң әхмийетли мәселелеринен бирине айланды.

Хәр бир оқыу курсы өзине тән машқалаларға ийе. Ал, хәр қандай талапшаң, излениушең, жаңалыққа умтылыушы, искер оқытушы оның өзине тән болған шешиу жолларын излейди [1:13].

География курсының машқалалары төмендегисе:

1. Әмирдиң өзгерген сапасы билим алыушыдан турмыс машқалаларын өзбетинше шешиуди талап етеди.

- ❖ өзін басқаша қабыл етиуди баслаиуғын;
- ❖ өз сезимлерин толығырақ қабыл етеуғын.
- ❖ автоном хэм өзине исеним артып атырған;
- ❖ өз алдына анық бағдар қоятуғын, өзін ержеткен инсан сыпатында тутатуғын;
- ❖ өзи қәлеген адамға көбирек уқсайтуғын;
- ❖ басқа адамларды қабыл ете алатуғын хэм түсине баслаиуғын адам талап етиледи.

Усы жерде устаздың баслы мақсети:

- белгили оқышыны қалай болса солай қабыл етиу; оған жақсы қатнасықта болыу, оның сезимлерин түсиниу, жаңа материалды бирге үйрениу, хэм бул тийкарында оқытушыға қәдирли оқыуды пайда етиуде жәрдем бериуши атмосфераны пайда етиу.

2. Предметке болған қызығыудың төменлеуи.

Хәзирги уақытта информацияның көпшилиги оқышыда өзиниң билимин кеңейтиуге хэм тереңлестиреуге үйретпейди. Бағдарламада: Мен мағлұматты интернеттен табаман, оқытушыдан есиремен, классасым айтып береди ямаса телевизордан есиремен. Оқышы көпшилик жағдайда пассив тыңлаушыға айланады. Хәзирги дәуирдиң оқыту системасы оқытушыға қәлеген инновациялық методлардан өзиникин таңлауға мүмкиншилик береди. Күнделикли затларға жаңа көзқарас пенен қарау, өзиниң тәжирийбесине исениу, хәзирги билим мәдениатының информациясын жеткеруе мүмкиншилик береди.

Америкалы психолог Карл Роджерс оқытуғын еки типин ажыратады:

• информациялық, әпиуайы фактлер менен тәмиинлейди.

• әхмийетли билим, ол оқышылардың сана- сезимин раўажландырыу хэм жақсы өзгерислерге алып келеди [5:11].

Көпшилик методлардың раўажланыуында оқыудың идеялық раўажланыуы биринши орынға шығады. Себеби, оқыу-тәрбиялық процесс барлық уақытта оқышының имканиятын хэм интеллектин раўажландырыуға бағышланған.

География предмет есабында баслы методларды қолланыу арқалы оқыу есапларын шешиуде көбирек имканиятлар береди:

- бақлау (жазғы бақлауды қосқанда)
- әмелий жұмыс
- таблица, сүүрет, видеофильмлерди көриу
- қатнасыушылар хаты
- рефератлар
- илимий-изертлеу жұмысларында қатнасыу
- метопретметлик қатнасықларды изертлеу.

Жоқарыда көрсеткен методлар қолланған есапларда (жұмысларда) машқалалы билимлендириуди қолланған қалда белгили нәтийжелерге ерисеуе мүмкиншилик болады.

География сабақларында машқалалы билимлендириу С.И.Ожеговтың авторлығындағы орыс тили сөзлинде «машқала» - сөзи қыйын сорау, шешиуи тийис болған жұмыс, излениу-деген мәнисти аңлатады.

Машқалалы билимлендириу дегенде нени түсинемиз?

Машқалалы билимлендириу - бул сондай оқыу хызмети болып, бунда оқытушы тәрпинен бир машқалалы жағдай ойлап табылады хэм қатнасыушылардың оны шешиудеги актив өз бетинше жұмысы. Буның тийкарында профессионал билимниң өзлестирилиуи, ойлау қәбилети хәр тәрәплеме жоқарылауына ерисиледи [3:17].

1. Машқалаластырыу методы

Машқалалы шынығыулар өз бетинше раўажланыу қәбилетин ийе хэм қатнасыушылардың тәжирийбесинен хэм мүтәжинен тәбийий түрде пайда болады. Оқытушыны машқалалы жағдайға қойып оқытушы оның ойлау механизмин «тоқтатып» қояды. Басқа қатнасыушылардың машқалалы шынығыу барысында сол машқаланы шешиуге хәр түрли гипотезаларды таслап, олардың өзін түсиниу процесин тереңлестирип, анық шешимин табыуға жәрдем береди:

факт → гипотеза → теория → билим (шынылық) [2:1].

Буның ушын оқышылар бир еслетпе менен таңысып шығыуы керек.

Оқытушының мәселеси - оқышылар берген сорауларға тууры жуап бермей, басқа да жәрдемши сөзлер жәрдеминде узатып бериуи керек.

Машқалалы қатнас жасауды иске асыруу ушын оқытушы машқалалы сораулар хэм шынығыулар системасына ийе болыуы тийис. Сораулар төмендеги шәртлерди сақласа ғана машқалалы сорау есапланады:

• егер сорау сол илимниң баслы пикирлеринен байланыслы болса, дүньяқарасы менен байланыслы

болса, хэм олардын өзбетинше өзлестирилиўи белгили бир ойлау қәбилетин асырса;

- егер оқыу материалларын топарластырыу мүмкин болса, соның менен бирге белгиленген машқалаларға байланыслы фактлар болса;

- егер машқала илимий излениўлер жолы менен ашып беріу мүмкин болса, соның менен бирге тарихта пайда болған илимнің ашып берилиўин қатнасыўшылар тәрәпинен түсиниўи мүмкин болса;

- егер берілген сорау тийкарында машқалалы жағдай пайда етиў мүмкин болса;

2. Машқаланы шешиўде өзбетинше гипотезаларды келтириў.

Гипотезаларды келтириў басқышында қатнасыўшылар өзиниң шешимлерин усыныс етиўди үйрениў, оларды биринши анализлеп, көбирек туўры келетуғынын сайлауы тийис хэм оларды дәлиллеп беріўди үйрениўи тийис. Активлестиріўши сораўларды қолланғанда бул басқышта ойлау механизимин активлестиріўде даўыс шығарып ойлаудан (пикирлеўден) пайдаланыў. Оқыўшы оқытыўшыдан бир ямаса еки адым алдында жүриўши жағдайды пайда етиў.

Оқытыўшы өзиниң логикасы жәрдеминде бир шешим таярлап, оны ашып беріў хуқықын класка усыныс етеди.

3. Баспа дереклердеги таяр билимлерди ашып беріу методы

Белгили бир темаға тийисли текстлерди газета, журнал, китап, сөзликлер, хэм т.б. усыныс етиўди үйрениў хэм оған сораўлар дүзиў. Усы материаллар жәрдеминде группалық, жуплық ямаса жеке жұмысты (шынығыўды) шөлкемлестиріў, соң сораўды коллективлік талқылау болады.

4. Машқалалы таллау методы.

Қатнасыўшылардың сораўға болған қатнасын, оның өмир тәжирийбесине, билимине (оқыўдан тысқары алған) қатнасығын жүзеге келтириўши машқалалы сораўлардың хэм оқытыўшы тәрәпинен қойылған аўызша материаллардың бирлеспесин өз ишине қамтйтуғын метод болып есапланады.

Машқалалы методты қолланыў мүмкин болған оқыў шынығыў формалары:

1. Айтысыў белсендилиги тийкарында;
  - семинарлар (жеке жұмыс)
  - структураластырылған айтысыў (топарлық жұмыс)
  - машқалалы- әмелий айтысыў (коллективлік жұмыс)

2. Излениўшиллик белсендилиги тийкарында;
  - әмелий шынығыўлар (коллективлік жұмыс)

- излениўшиллик сабақлары (жеке жұмыс)
3. Таза аспектлер жәрдеминдеги дәстүрий сабақлар;

- сабақ-лекция;
  - сабақ-семинар;
  - шынығыўлар шешиў сабағы;
  - сабақ-конференция;
  - сабақ-экскурсия;
  - сабақ-мәсләхәт;
  - сабақ-имтихан хэм т.б.
4. Стандарт емес сабақлар:
- сабақ-аукцион;
  - сабақ-пресс-конференция;
  - сабақ-диссертация корғау;
  - сабақ-суд;
  - сабақ-арнаўлы;

Машқалалы билимлендириўдің типиниң мақсети тек ғана билимлер системасын илимий танытыўды үйрениў емес, бәлким нәтийжеге ерисіў процесин, оқыўшының активлигин қәлиплестиріў хэм оның дәретіўшилиқ қәбилетлерин раўажландырыўда болып табылады.

Оқытыўшының машқалалы билимлендириўдеги жұмысы төмендегилерди қамтйды, қыйын түсиниклердің мазмунын түсиндирип беріў, машқалалы жағдайларды пайда етиў, қатнасыўшыларға факторларды жеткеріў хэм олардын оқыў түсиник белсендилигин шөлкемлестиріў, қатнасыўшылар фактлерди анализлеу тийкарында өзбетинше шешим қабыл етиўи тийис хэм олар оқытыўшы жәрдеминде белгили бир түсиник, қарарларды қәлиплестиреди.

Геологиялық қурылысын үйрениў. Қарақалпақстанның рельефин хэм пайдалы қазылмаларын «Өзгешелигиниң себебин табыў хэм Қарақалпақстан территориясында үлкен рельеф түрлериниң жайласыў тийкарылар» машқаласын бағдарлауға болады, ал Кубла Сибирь тау поясын үйрениўге бағышланған сабақларды «Усы барлық таулар системасын, орфографиясы хэм жасы өзгеше болыўына қарамай, бир тәбийий территориялық комплекс сыпатында қараўға бола ма?» машқаласы менен бирлестиріў.

Буның тийкарында қатнасыўшыларда ақыллы операциялар қәбилети, билимлерди көшириў қәбилети қәлиплеседи. Дыққаты, ой еркинлиги раўажланады. Жуўмақлап айтқанда, география сабағында машқалалы оқытыў сабақтың хәр тәрәплеме илимий, системалы етилиўине тийкар болыў менен бирге география бойынша билимлерин теренлестиріўге негиз жаратады.

Әдебиятлар

1. Лернер И.Я. Развитие мышления школьников в процессе обучения истории: Пособие для учителей. -М.: «Просвещение», 1992.
2. Панчешникова Л.М. Проблемные задания по географии. География в школе. №1. 2001.
3. Панчешникова Л.М. Контрольные задания и упражнения по географии. -М.: «Просвещение», 1982.
4. Понурова Г.А. Проблемный подход в обучении географии в средней школе. -М.: «Просвещение», 1991.
5. Роджерс К., Ангеловски К. Учитель и инновация. - Киев: 1992, -С. 24.
6. Селевко Ф.К. Современные образовательные технологии. -М.: Народное образование, 1998.

Ушбу мақолада география дарсларида муаммо қүйиш ва ўқитишнинг муаммоли усуллари ҳақида сўз боради. Шунингдек, муаммоли таълим ва муаммоли вазиятни келтириб чиқариш сабаблари ва унинг дарс жараёнидаги аҳамияти ҳақида фикр юритилади.

В статье говорится о решении проблем и методах проблемного обучения на уроках географии. Следовательно, рассматривается проблемное обучение, выявляются причины проблемных ситуаций и их важность в учебном процессе.

The article deals with the issues and methods of problem-based learning at Geography lessons. Therefore, the author studies problem based teaching and the causes of problem situations and their importance in the learning process.

Гаипова Р.Т., Тўраев Б., Шәрибаев А., Орынбаева А. География сабақларында машқалалы оқытуўдың қолланылыўы	52
Джораев М., Ахмедов А. Формирование компетентности будущего учителя физики на лабораторных занятиях	54
Елмуратова А.У. Шахс ижтимоий - психологик хусусиятлари ва ички имкониятларининг меҳнат фаолиятидаги ўрни	55
Ибодуллаева И. Шахслараро мулоқот ва муомала маданиятининг психологик хусусиятлари	57
Исманова А. Юксак маънавиятли ёшларни тарбиялаш- диний экстремизм ва терроризмнинг олдини олишнинг асосий пойдевори	59
Ихласов У., Ихласов И. Баслаўыш класста математика сабақларын оқытуўдың сыпатын хэм нәтийжелилигин асыруў жоллары	61
Зиядуллаев Д.Ш., Сапаров А.Д., Рахмонов М.Ш., Абдувохидов М. Олий таълим муассасалари учун “дарс жадвали” ахборот тизимини ишлаб чиқиш	63
Календарова З. Мактабгача таълим: келажак ислоҳоти	65
Карамян М.Х. Социальная психология здоровья: подходы и перспективы исследования	67
Карлыбаева Г.Е. Бўлажак физика ўқитувчиларининг методик тайёргарлигини такомиллаштириш	69
Kdirbaeva G., Orazgalieva A. The development of the reading culture among the youth ...	71
Kudaybergenova T. Huquqshunoslik fanlarini o'qitishda nostandart testlardan foydalanish..	73
Қаллибеков Т. Билимлендириў тараўындағы реформалар жасларымыздың тәлим - тәрбиясына хызмет етеди	75
Matkarimova M. Kishi mektep jasindagi balalarda oqiwga bolgan qizigwshilqti qaliplestiriw	77
Matyakupov S., Kudanova Z. Mustaqil ta'lim mashg'ulotlarida Erkin Vohidov adabiy merosini o'rgatish	79
Мусаева Н.Н. Концепция непрерывного образования и состояние неразрывности содержания обучения в системе непрерывного профессионального образования «ПК-ВУЗ»	81
Палўанова Г.Ж., Марасулова Д. Тәлим-тәрбия процесин шөлкемлестириўде оқыўшылардың темпераментлерин есапқа алыў мәселелери	83
Хужаев А.А. Педагогические механизмы совершенствования мониторинга качества образования в высших образовательных учреждениях	85
Рысюкова Ю.В. Технологии web 2.0 как условие формирования научно – методической web-деятельности преподавателя	87
Тилакова М.А. Концептуально - педагогический подход к развитию креативных способностей обучающихся	89
Уразбаева Д.А. Онкологик беморлар билан психокоррекцион иш олиб боришнинг дастурий асослари	91
Уразимова Т.В. Инновации в образовании: проблемы внедрения	94
Dene mádeniyati hám sport	
Оразов Ш.Б., Қалжанов П., Қалжанов Р. Шаңарақта дене тәрбиясына итибар қаратыўда алып барылатуғын жумыслар	96
Утепбергенов А.К., Ядгаров Б.Ж. Қиска масофага ихтисослашувчи югурувчилар жисмоний тайёргарлигининг улар организмнинг турли томонларига таъсири	98
Ustazlar shejiresi	
Абдиназимов Ш. Қ.Пирниязовтың өмири хэм илимий-педагогикалық хызмети	102
Алламбергенов К., Нуржанов П. Кең хэм терең пикирли алым	103
Айымбетов М.Қ. У.Ембергеновтың өмири хэм дәретиўшилиқ жолы ҳаққында	105
Нажимов П.А. Алым хэм педагог	107
Сариев С., Гайлиева О. Эзгуликка йўғрилган теран нигоҳ	108